

Η μυκηναϊκή Ακρόπολη Αγίου Ανδρέα Σίφνου

Τα τελευταία δεδομένα*

Χριστίνα Α. Τελεβάντου

..... Αρχαιολόγος (Δρ)
Διευθύντρια Ανασκαφής
Ακρόπολης Αγίου Ανδρέα Σίφνου

Στον λόφο του Αγίου Ανδρέα Σίφνου βρίσκεται μια σημαντική αρχαία ακρόπολη. Διακρίνονται δύο κύριες οικιστικές φάσεις, η προϊστορική, που παρουσιάζεται στο άρθρο αυτό, και των ιστορικών χρόνων, με κενό τριών αιώνων (μέσα 11ου - μέσα 8ου αι. π.Χ.). Η πρώτη ανάγεται στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού ταυτιζόμενη με τη μυκηναϊκή περίοδο. Σύμφωνα με τα έως τώρα δεδομένα φαίνεται να ξεκινά τουλάχιστον κατά την Υστεροελλαδική (ΥΕ) IIIB2 περίοδο (β' ήμισυ 13ου αι. π.Χ.), με την ίδρυση ισχυρά οχυρωμένης ακρόπολης. Αναμφίβολα αποτέλεσε το πολιτιστικό κέντρο του νησιού ακμάζοντας καθ' όλη την ΥΕIIIΓ περίοδο, της οποίας το τέλος (μέσα 11ου αι. π.Χ. περίπου) φαίνεται να συμπίπτει με την προϊστορική εγκατάλειψή της. Κατοικήθηκε εκ νέου την Ύστερη Γεωμετρική περίοδο (β' ήμισυ 8ου αι. π.Χ.) και άκμασε κατά την Αρχαϊκή (7ος-6ος αι. π.Χ.). Η περιορισμένη κατοίκηση μέχρι τον 2ο αι. π.Χ. πιθανότατα οφείλεται στον κομβικό ρόλο της στο πυκνό σηματοδοτικό δίκτυο επικοινωνίας με πύργους σε συνδυασμό με τη λειτουργία του μεγάλο ιερού της Άρτεμης. Ενδεχομένως πρόκειται για τη Μινώα (Στέφανος Βυζάντιος), όνομα που αντανάκλα το λαμπρό προϊστορικό της παρελθόν.

Λέξεις ευρετηρίου

ακρόπολη
μυκηναϊκή αρχιτεκτονική
διπλό τείχος
τάφος
προμαχώνας
Σορούδι

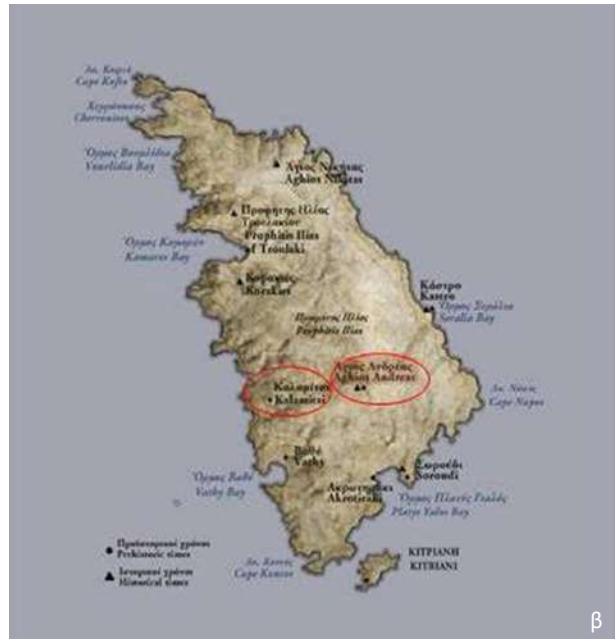

1. Αεροφωτογραφία της Ακρόπολης Αγίου Ανδρέα (λήψη Ν. Ξενικάκης).

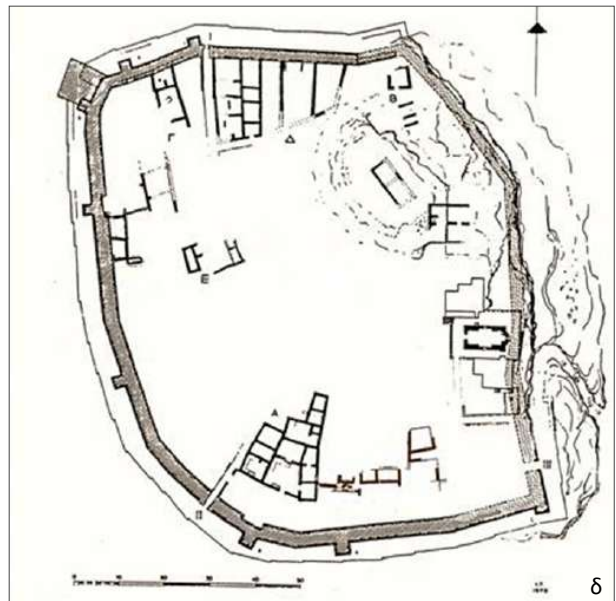
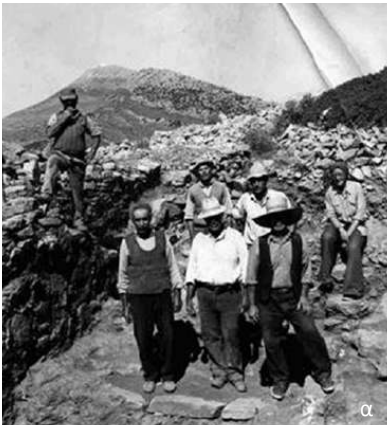
Στη Σίφνο κατά τη Μυκηναϊκή εποχή ακμάζει η Ακρόπολη του Αγίου Ανδρέα (εικ. 1-2), γνωστή και ως «το Κάστρο του Αη-Ντριά»,¹ ενώ στη θέση Καλαμίτσι² υπάρχει και δεύτερη, μικρότερη, εγκατάσταση (εικ. 3β). Ο λόφος του Αγίου Ανδρέα (ύψ. 425 μ.) βρίσκεται στο νότιο-κεντρικό τμήμα της Σίφνου σε μια δεσπόζουσα, εξαιρετικής στρατηγικής σημασίας θέση. Έχει δυνατότητα ελέγχου μεγάλου μέρους του Αιγαίου (από τη Σύρο έως τη Σίκινο και την Ίο), καθώς και μεγάλου τμήματος του νησιού (κυρίως από τον Πλατύ Γιαλό έως τον λόφο του Προφήτη Ηλία), όπου σήμερα απλώνονται η Απολλωνία, ο Αρτεμώνας, η Καταβατή, τα Ξάμπελα και το Κά-

2. Ο λόφος Αγίου Ανδρέα από την Απολλωνία (λήψη/αρχείο Χ. Α. Τελεβάντου).

3. α. Χάρτης του Αιγαίου, β. Χάρτης της Σίφνου με τις σημαντικότερες αρχαιολογικές θέσεις.

4. Ανασκαφές της Βαρβάρας Φιλιππάκη τη δεκαετία του 1970:

- α. 1975. Η Β. Φιλιππάκη με το συνεργείο της ανασκαφής
- β. Η Β. Φιλιππάκη και ο εργατοτεχνίτης Ν. Κατσηλιέρης
- γ. Το συνεργείο της Β. Φιλιππάκη μεταφέρει με μουλάρια τα αρχαία στην αποθήκη «Φραγκαντώνης» στο Κάστρο
- δ. Τοπογραφικό διάγραμμα της ακρόπολης με τα ορατά αρχαία που ανέσκαψε η Β. Φιλιππάκη.

στρο (εικ. 3α). Καλύπτεται από πυκνή δασώδη βλάστηση, είδος χαμηλού κέδρου, τις λεγόμενες «φίδες» και ενδιαφέρουσα πανίδα. Στην κορυφή του διαμορφώνεται τετράπλευρο οροπέδιο (έκτ. 10 στρ. περίπου), το οποίο καλλιεργείτο μέχρι τη δεκαετία του 1960 και αργότερα σκεπάστηκε από βλάστηση. Την προσωινία «Κάστρο του Άη-Ντριά» οφείλει στο ναό του Αγίου Ανδρέα, που κτίστηκε τον Μάρτιο του 1894 στο κέντρο της πλέον απόκρημνης ανατολικής πλευράς από αρχαίο οικοδομικό υλικό.

Σε όλο το οροπέδιο εκτείνονται τα ερείπια οχυρωμένης ακρόπολης με το ανώτερο σωζόμενο τμήμα του τείχους πάντα ορατό.³ Μικρό τμήμα είχε φέρει στο φως ο Χρήστος Τσούντας (1898).⁴ Πολύ αργότερα, τη δεκαετία 1970, η σιφνιά αρχαιολόγος Βαρθάρα Φιλιππάκη ανασκάψε μεγαλύτερο, στο πλαίσιο συστηματικής ανασκαφής της Αρχαιολογικής Εταιρείας,⁵ η οποία συνεχίζεται από το 2013 υπό την διεύθυνση της γράφουσας. Είχαν αποκαλυφθεί μικρά τμήματα του τείχους και κτηρίων, καθώς και ευρήματα, που έδειξαν ότι πρόκειται για οχυρωμένη μυκηναϊκή ακρόπολη, η οποία κατοικήθηκε και κατά τους ιστορικούς χρόνους (εικ. 4-5).⁶

Τη δεκαετία του 1990, από τη πυκνή βλάστηση, τους λιθοσωρούς, την καλλιέργεια και τα μπάζα των ανασκαφών, τα μνημεία ήταν δύσκολα κατανοητά και στον ειδικευμένο επισκέπτη. Με το έργο της διαμόρφωσης/ανάδειξης αναδύθηκε, ύστερα από 2.500 χρόνια περίπου, μια εντυπωσιακά μεγάλωπρη, ισχυρά οχυρωμένη ακρόπολη, πυκνά δομημένη με διακυμάνσεις ακμής και παρακμής κατά την μακροαίωνα διάρκεια της ζωής της, σχετιζόμενες με τις εκάστοτε κοινωνικο-πολιτικές εξελίξεις (εικ. 6).⁷

Από τα έως τώρα στοιχεία διαπιστώνεται στον λόφο ανθρώπινη δραστηριότητα από το τέλος της Νεολιθικής/αρχές της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (τέλος 4ης χιλ. π.Χ.).⁸

Διακρίνονται δύο κύριες οικιστικές φάσεις, της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (ΥΕΙΙΒ2 - ΥΕΙΙΓ) και των ιστορικών χρόνων (Ύστερη Γεωμετρική περίοδος [στο εξής ΥΓ] - Ελληνιστικοί χρόνοι), με σημαντικό κενό ανάμεσά τους από τα μέσα 11ου έως τα μέσα του 8ου αι. π.Χ. (εικ. 7).

Η προϊστορική οικιστική φάση, σύμφωνα με μέχρι σήμερα ανασκαφικά στοιχεία ανάγεται στην Μυκηναϊκή εποχή και φαίνεται να ξεκινά κατά την ΥΕΙΙΑ2/Β περίοδο. Την ΥΕΙΙΒ2 περίοδο (β' ήμι-

5. Αεροφωτογραφία της ακρόπολης το 1987

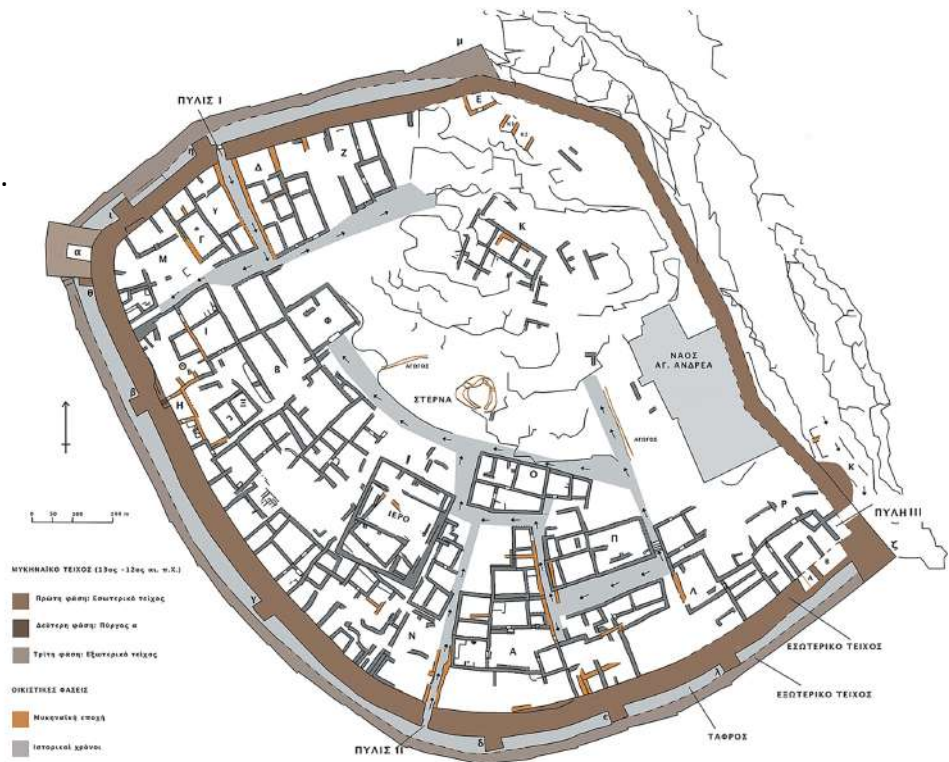
(λήψη Ευάγγελος Πανταζόγλου, Ashton N., *Siphnos Ancient Towers*, Athens 1991, 50).

6. Αεροφωτογραφία της Ακρόπολης Αγίου Ανδρέα (λήψη Ν. Ξενικάκης).

7. Τοπογραφικό διάγραμμα της Ακρόπολης Αγίου Ανδρέα (Θεόδωρος Χατζηθεόδωρου, τοπογράφος μηχανικός· επεξεργασία: Κική Μπίρταχα).

του 13ου αι. π.Χ.) τεκμηριώνεται η ανέγερση του κυκλώπειου τείχους διαμορφώνοντας μια ισχυρά οχυρωμένη ακρόπολη, που ακμάζει καθ' όλη την ΥΕ ΠΙΓ (1190-1150/1130 π.Χ.) και εγκαταλείπεται στο τέλος της (περίπου μέσα 11ου αι. π.Χ.).

Κατοικήθηκε εκ νέου την ΥΓ περίοδο (β' ήμισυ 8ου αι. π.Χ.) και ιδρύθηκε μεγάλο ιερό αφιερωμένο πιθανότατα στην Άρτεμη. Άκμασε κατά την Αρχαϊκή εποχή (7ος-6ος αι. π.Χ.) και κατέστη ένας από τους κυριότερους κτίκους στο πυκνό δίκτυο ενδο-επικοινωνίας του νησιού με πύργους. Η περιορισμένη κατοίκηση μέχρι τον 2ο αι. π.Χ. οφείλεται πιθανότατα σε αυτό και σε συνδυασμό με τη λειτουργία του ιερού.

Προϊστορική οικιστική φάση

Μυκηναϊκή: ΥΕΙΙΑ/Β - ΥΕΙΙΓ περίοδος⁹

Η κατοίκηση της Ύστερης Εποχής του Χαλκού χαρακτηρίζεται από τη μοναδική στις Κυκλάδες εντυπωσιακή οχύρωση που προστατεύει όλο το οροπέδιο όπου εκτείνεται ο οικισμός (εικ. 1, 7). Κατασκευάστηκε σε τρεις φάσεις κατά την Μυκηναϊκή εποχή (13ος-12ος αι. π.Χ.) και δέχθηκε αρκετές επισκευές κατά τους ιστορικούς χρόνους (8ος αι. π.Χ., βλ. παρακάτω).¹⁰ Η μικρή αλλά σημαντική ανασκαφική έρευνα της Β. Φιλιππάκη στον Πύργο α τεκμηρίωσε τις δύο φάσεις κατασκευής του τείχους και έδωσε κοντά στον παλαιότερο προμαχώνα θ, δηλαδή στο επίπεδο περίπου του δρόμου της τάφρου, μυκηναϊκά όστρακα, όπως το πόδι χαμηλής άβαφης κύλικας που δίνει χρονολόγηση για την κατασκευή του τείχους μέσα στο πλαίσιο της ΥΕΙΙΒ2 περιόδου.¹¹ Επίσης σε μια δεύτερη τομή, μεταξύ Πυλίδας Ι και προμαχώνα ι, βρέθηκαν όστρακα μυκηναϊκών αγγείων της ύστερης ΥΕΙΙΓ ανάμεσα στο οικοδομικό υλικό που κατέρρευσε μέσα στην τάφρο, σε πολύ ψηλό επίπεδο, στοιχείο που ενισχύει την προϊστορική εγκατάλειψη της ακρόπολης στο α' ήμισυ του 11ου αι. π.Χ.¹²

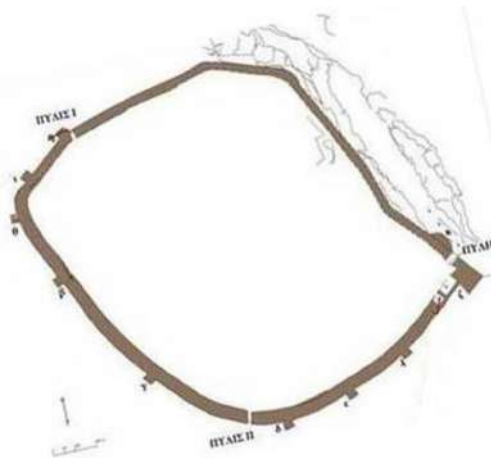
Αρχικά, **Φάση Ι**¹³ (εικ. 7-9), αναγόρθηκε κυκλώπειο τείχος (σωζ. μήκ. 250 μ., υπολογίζεται στα 330 μ., πάχ. 4-4,10 μ. / 2,80-3 μ.), με τυφλούς συνεχόμενους χώρους Α-Β στο νοτιοανατολικό τμήμα της ακρόπολης, στο πάχος του (εικ. 10),¹⁴ και σειρά δέκα προμαχώνων, οκτώ μικρών τετράγωνων β, γ, δ, ε, η, θ, ι, λ, έναν ημικυκλικό κ, και έναν ορθογώνιο ζ.

Για την πρόσβαση στο τείχος υπάρχει εσοχή με κλίμακα ανατολικά του προμαχώνα β,¹⁵ ενώ φαίνεται ανάλογη να υπήρχε στην περιοχή του Τομέα Μ (βορειοδυτική γωνία της ακρόπολης), στον προμαχώνα ι.¹⁶

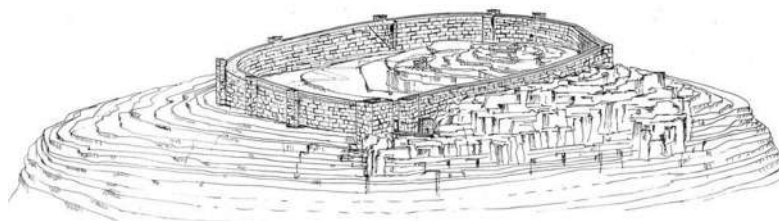
Στον δυτικό τυφλό Χώρο Α υπάρχει κτιστός λίθινος αγωγός για την απορροή των ομβρίων υδάτων εκτός της ακρόπολης, καλυμμένος με 4 σχιστολιθικές πλάκες (εικ. 11).¹⁷

Η κύρια είσοδος, Πύλη ΙΙΙ, τοποθετείται στην ανατολική πλευρά. Υπάρχουν και άλλες δύο, δευτερεύουσες, η Πυλίδα Ι (βορειοδυτική πλευρά, εικ. 12) και η Πυλίδα ΙΙ (νότια πλευρά), οι οποίες θα είχαν τη μορφή παραθύρου και σε περίπτωση ανάγκης θα χρησιμοποιείτο φορητή (ξύλινη;) σκάλα.¹⁸

Η κεντρική πύλη (εικ. 8-9) ήταν ενισχυμένη στα νότια από τον μεγάλο ορθογώνιο προμαχώνα ζ και τον ημικυκλικό προμαχώνα κ στα βόρεια, αφήνοντας εκτεθειμένο τον εχθρό και από τις δύο πλευ-

8. Ακρόπολη Αγίου Ανδρέα, Οχύρωση Φάση Ι.

9. Αναπαράσταση της Φάσης Ι της μυκηναϊκής οχύρωσης της Ακρόπολης Αγίου Ανδρέα (Πάολα Καλλονιάτη, αρχιτέκτων ΕΜΠ).

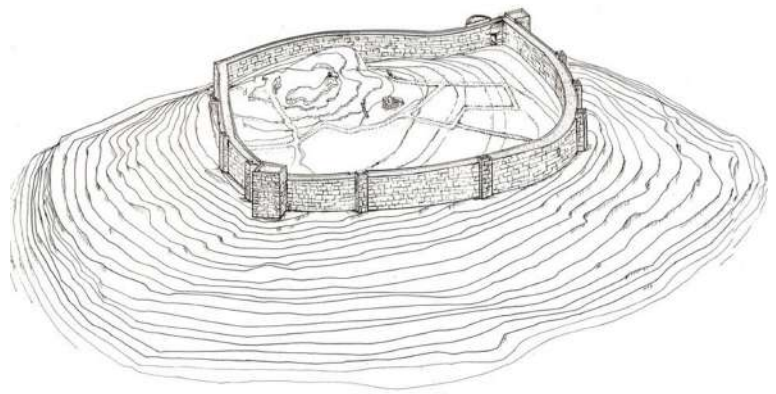
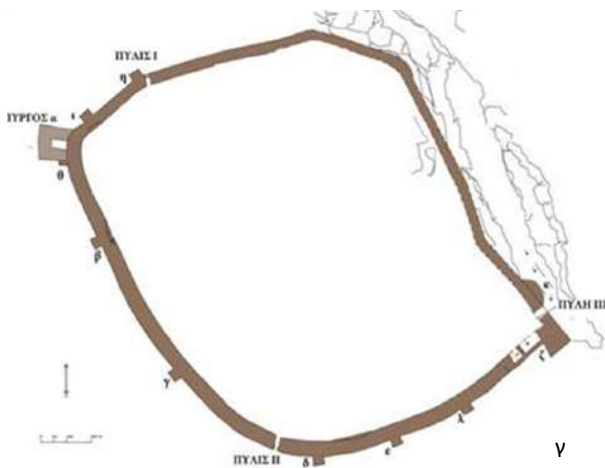
10. Αεροφωτογραφία, οι τυφλοί Χώροι Α και Β (λήψη Ν. Ξενικάκης).

11. Οι τυφλοί Χώροι Α και Β (λήψη/αρχείο Χ. Α. Τελεβάντου).

12. Η Πυλίδα Ι της ακρόπολης (λήψη/αρχείο Χ. Α. Τελεβάντου).

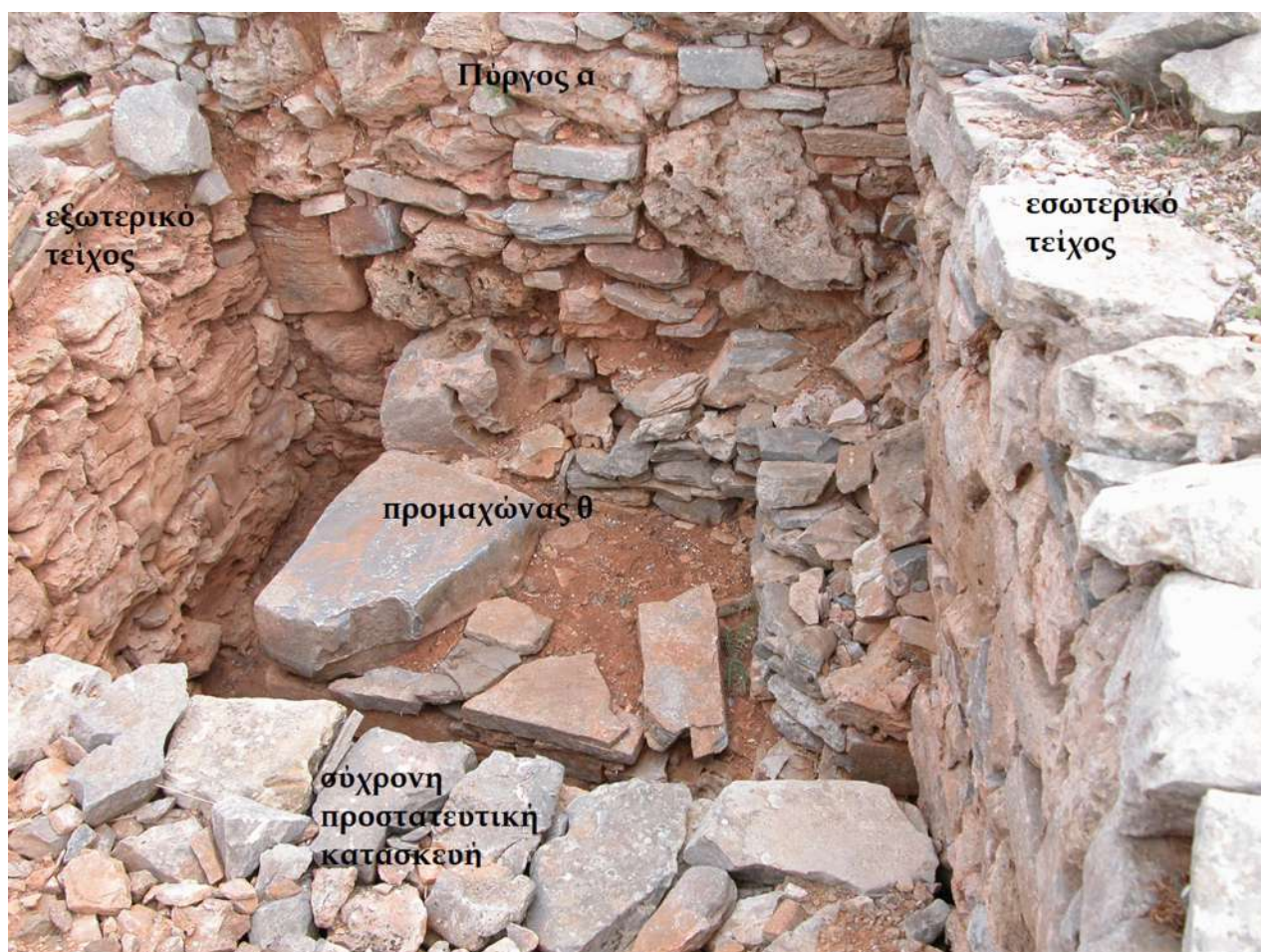
13α-γ. Ακρόπολη Αγίου Ανδρέα, Οχύρωση Φάση II
(α-β αεροφωτογραφίες: λήψεις Ν. Ξενικάκης).

14. Αναπαράσταση της Φάσης II της μυκηναϊκής
οχύρωσης της Ακρόπολης Αγίου Ανδρέα
(Πάολα Καλλονιάτη, αρχιτέκτων ΕΜΠ).

ρές. Στα ΒΔ του σώζεται τμήμα ορθογώνιου κτίσματος που μάλλον αποτελούσε μέρος της οχύρωσης, πιθανότατα φυλάκιο για τον έλεγχο της πρόσβασης προς την πύλη. Επίσης στα ανατολικά του, σε απόσταση 2,40 μ. από το τείχος, στην απόκρημνη και βραχώδη πλαγιά, σε κάπως χαμηλότερο επίπεδο, αποκαλύφθηκε τοίχος προσανατολισμού Β-Ν, ο οποίος πιθανόν να σχετίζεται με την πρόσβαση, ίσως για την αντιστήριξη ράμπας εισόδου.¹⁹

Σύντομα, πιθανόν στο τέλος 13ου - αρχές 12ου αιώνα, στο πλαίσιο της ΥΕΙΠΒ2 περιόδου, κατά τη

Φάση II (εικ. 7, 13-14), ενισχύθηκε το αρχικό τείχος στη βορειοανατολική γωνία, ενδεχομένως επειδή ήταν ένα από τα πλέον ευάλωτα σημεία της ακρόπολης λόγω της σχετικά ομαλότερης προσέγγισης. Ο προμαχώνας θ διασώζεται έως 1 μ. (αρχικό ± 6 μ.), είτε λόγω κατάρρευσης (κακοτεχνία ή καταστροφή), είτε εσκεμμένης αποξήλωσης(;) προκειμένου να ενισχυθεί. Πάντως το τείχος αποξηλώθηκε και ανακατασκευάστηκε ταυτόχρονα με την ανέγερση του ισχυρότατου Πύργου α με τον οποίο συμπλέκεται από χαμηλά, πάνω από τον θ (εικ. 15). Το ισόγειο του Πύργου α ήταν τυφλός

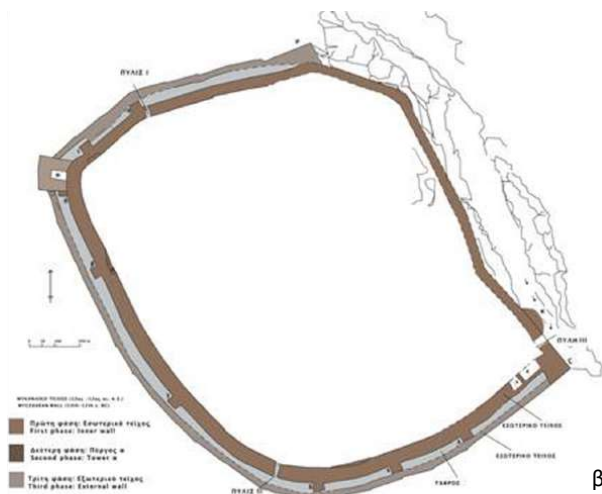

15. Ο προμαχώνας θ (λήψη/αρχείο Χ. Α. Τελεβάντου).

χώρος (2,24 μ. X 4,11 μ.), ανάλογος με τους Χώρους Α και Β, ο οποίος θα επικοινωνούσε με το ανώγειο με φορητή (ξύλινη;) σκάλα.²⁰

Λίγο αργότερα, κατά τη **Φάση III** (εικ. 7, 16-18),²¹ εξωτερικά, σε πολύ μικρή απόσταση από το τείχος (2-3 μ., μειούμενη σε 0,70-1,10 μ. / προμαχώνες ι, β, γ), οικοδομήθηκε δεύτερο δημιουργώντας σύνθετο σύστημα δύο τειχών, εσωτερικό (αρχικό) - εξωτερικό, με πολύ βαθιά ξηρή τάφρο ανάμεσά τους. Αποκαλύφθηκε (μέχρι ύψ. 3 μ., πάχ. 1,40-2 μ., μήκ. 300 μ.) η όψη του εξωτερικού τείχους, καθώς και ο φυσικός βράχος πάνω στον οποίο εδράζεται. Το πάχος του (υποθετικό κατά κύριο λόγο) είναι κυμαινόμενο, περίπου 1,20-1,90 μ., φθάνοντας στα σημεία των οδοντώσεων τα 1,70-2,40 μ., ενώ μεταξύ των προμαχώνων ι και η τα 3,40 μ. Το σωζόμενο ύψος του φτάνει περίπου τα 3 μ.,

ενώ το αρχικό της οχύρωσης υπολογίζεται ότι θα ήταν περίπου 6 μ. Στη βορειοανατολική γωνία της ακρόπολης, στο εξωτερικό τείχος, ενσωματώθηκε ο φυσικός βράχος σχηματίζοντας με το εσωτερικό, με το οποίο φαίνεται ότι ήταν ενωμένο, τριγωνική συμπαγή εξοχή εν είδει προμαχώνα μ (μήκ.: ΒΑ πλευρά 3 μ., ΒΔ 13,16 μ., εικ. 19). Στην εξωτερική όψη υπάρχουν οδοντώσεις σε ακανόνιστα διαστήματα, κατά μέσο όρο ανά 6-10 μ., συνήθως ανά 8 μ. περίπου, οι οποίες έχουν ως στόχο την κατάτμηση της καμπύλης του τείχους σε ευθύγραμμα τμήματα. Η εσωτερική όψη πιθανότατα δεν ήταν οδοντωτή, δεδομένου ότι στα σημεία που έχει ανασκαφεί (βόρεια πλευρά) είναι ευθεία και ενδεχομένως να αναλύεται σε τέτοια τμήματα εν είδει πολυγώνου.

16α-γ. Ακρόπολη Αγίου Ανδρέα, Οχύρωση Φάση III (α, γ: λήψεις/αρχείο Χ. Α. Τελεβάντου).

17α-β. Το εξωτερικό μυκηναϊκό τείχος (Φάση III) και ο Πύργος α (Φάση II) πριν και μετά την ανασκαφή (λήψεις/αρχείο Χ. Α. Τελεβάντου).

18. Αεροφωτογραφία της νοτιοδυτικής πλευράς της ακρόπολης (λήψη Ν. Ξενικάκης).

19. Ο προμαχώνας μ (λήψη/αρχείο Χ. Α. Τελεβάντου).

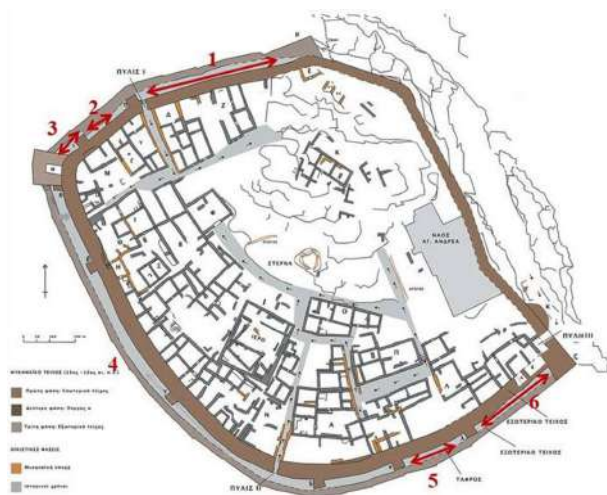
Αν και η τοιχοποιία του δεν είναι κυκλώπεια, όπως στο εσωτερικό (αρχικό), είναι εντυπωσιακή, καθώς είναι κατασκευασμένο με μέτριους έως μεγάλους λίθους, ορισμένοι μήκους μέχρι και 1,38 μ.

Για την απορροή και τη διοχέτευση των ομβρίων υδάτων εκτός της ακρόπολης κατασκευάστηκαν αγωγοί, ομβροδέκτες και υπόνομοι (εικ. 20).²² Για τη συλλογή ύδατος υπήρχε μια μεγάλη κυκλική στέρνα.²³

Ο στενός διάδρομος ανάμεσα στα δύο τείχη, ο οποίος σήμερα είναι γεμάτος με ογκόλιθους, διαμορφώθηκε σε ξηρή τάφρο, ισχυρότατο αμυντικό στοιχείο για την αντιμετώπιση του εχθρού, ο οποίος αν κατόρθωνε να σπάσει την πρώτη αμυντική γραμμή βρισκόταν μπροστά σε ένα

20. Υπόνομος νότια του Πύργου α (λήψη/αρχείο Χ. Α. Τελεβάντου).

21. Τοπογραφικό διάγραμμα της Ακρόπολης Αγίου Ανδρέα με τα έξι τμήματα της τάφρου (Θεόδωρος Χατζηθεοδώρου, τοπογράφος μηχανικός· επεξεργασία: Κική Μπίρταχα).

βάραθρο βάθους τουλάχιστον 6 μ. Ακόμα και αν επιζούσε μετά από πτώση του σε αυτό, θα βρισκόταν εγκλωβισμένος σε μια θανάσιμη παγίδα χωρίς διέξοδο. Αυτό τον σκοπό θα είχε η διάσπαση της τάφρου σε πέντε κλειστά τμήματα, μικρότερα και πυκνότερα στα πιο επικίνδυνα ή ευάλωτα τμήματα, στα βόρεια και νοτιοανατολικά (όπου η κύρια πύλη ΙΙΙ) αντίστοιχα (εικ. 21).

Στα τμήματα αυτά το εξωτερικό τείχος εφάπτεται σε προμαχώνες του εσωτερικού. Στη βόρεια πλευρά λόγω της βατότητας του εδάφους για την προστασία της Πυλίδας Ι η τάφος διαιρέθηκε σε δύο τμήματα, 1-2, εφαπτόμενο στον Πύργου α και

στον προμαχώνα η, και σχηματίζοντας με το εσωτερικό στην ΒΑ γωνία τον προμαχώνα μ. Στη Ν/ΝΔ πλευρά ήταν ενιαίο το μεγαλύτερο τμήμα 3 της τάφρου από τον Πύργο α μέχρι τον προμαχώνα ε. Αντίθετα, στο νοτιοανατολικό τμήμα επαναλαμβάνεται η μορφή της Β πλευράς με δύο μικρά τμήματα, 4-5 (εικ. 22), εφαπτόμενο στους προμαχώνες ε, λ και ζ, εξασφαλίζοντας μαζί με τον πύργο κ μεγαλύτερη προστασία της κύριας Πύλης ΙΙΙ.

Είναι φανερό ότι η προσθήκη του εξωτερικού τείχους είχε σκοπό να ενισχύσει γενικά την οχύρωση της ακρόπολης και να δώσει τη δυνατότητα να λειτουργήσει με το αρχικό κυκλώπειο τείχος ως ένα ενιαίο αμυντικό σύστημα. Δηλαδή, διαμορφώθηκε ένα ιδιαίτερα προηγμένο σύνθετο σύστημα αμυντικής αρχιτεκτονικής, έργο εμπνευσμένων μηχανικών, ως τώρα μοναδικό στον αιγαιακό και ελληνικό χώρο κατά την μυκηναϊκή εποχή.

Παραπέμπει στο παλαιότερο ανάλογο σύνθετο αμυντικό σύστημα τείχους/τάφρου της Εποχής του Χαλκού στο Παλαμάρι της Σκύρου.²⁴ Τα μεμονωμένα αυτά παραδείγματα, Σίφνου/Σκύρου, σε συνδυασμό με τη μεγάλη χρονική απόσταση μεταξύ των δύο οικισμών, υποδηλώνουν ότι το σύστημα αυτό δεν ήταν σύνηθες στην προϊστορική αιγαιακή αμυντική αρχιτεκτονική. Μάλλον οφείλεται στην ευρηματικότητα των μηχανικών για την αντιμετώπιση συγκεκριμένων τοπικών προβλημάτων.

Τα τείχη της ακρόπολης του Αγίου Ανδρέα παρουσιάζουν βασικά χαρακτηριστικά των μυκηναϊκών ακροπόλεων της ηπειρωτικής Ελλάδας,²⁵ όπως των Μυκηνών, της Τίρυνθας, της Θήβας, του Γλα και των Αθηνών. Το πρώτο χαρακτηριστικό είναι η τοιχοποιία: στο κάτω μέρος υπάρχουν μικρότεροι λίθοι, που σκοπό έχουν την καλύτερη θεμελίωση αλλά και τη μόνωση από τα όμβρια ύδατα, ενώ το υπόλοιπο κτίζεται με κυκλώπειους λίθους. Επίσης η μορφή της πύλης με προμαχώνα σε θέση που ο εχθρός να μένει απροστάτευτος στη δεξιά πλευρά του είναι τυπική για τις ακροπόλεις αυτές. Βρίσκεται σε πρώιμη μορφή στον Γλα και σε εξελιγμένη μορφή στις Μυκήνες και στην Ακρόπολη των Αθηνών.²⁶

Οι πυλίδες και τα ισόγεια τυφλά δωμάτια στο πάχος του τείχους με χρήση φορητής ξύλινης(;) σκάλας βρίσκουν τα παράλληλά τους στην ακρόπολη της Τίρυνθας στο τέλος του 13ου αι. π.Χ., δηλαδή την ίδια περίπου περίοδο που ιδρύθηκε και η ακρό-

22. Η επαφή του προμαχώνα ε με το εξωτερικό μυκηναϊκό τείχος (Φάση III).
Διακρίνεται ο δρόμος των Ιστορικών Χρόνων (Φάση IV)
(λήψη/αρχείο Χ. Α. Τελεβάντου).

πολη στη Σίφνο, καθώς και στην ακρόπολη των Μυκηνών.²⁷

Η προιονωτή/οδοντωτή διαμόρφωση του εξωτερικού τείχους απαντά στην παλαιότερη Πόλη VI της Τροίας, σε μυκηναϊκές οχυρώσεις της ηπειρωτικής Ελλάδας, όπως στον Γλα, στην ακρόπολη της Τίρυνθας, στο Δυμαίων Τείχος στον Άραξο, καθώς και των Κυκλάδων, όπως στη Φυλακωπή της Μήλου και ενδεχομένως στις Κουκουναριές της Πάρου.²⁸

Όμως η ενίσχυση του τείχους με σειρά προμαχώνων δεν απαντά στις μυκηναϊκές ακροπόλεις και μάλλον σχετίζεται με παραδοσιακές τεχνικές άμυνας του ευρύτερου αιγαιακού χώρου. Η αντίληψη αυτή, αλλά με ημικυκλικούς προμαχώνες όπως και ο κ της ακρόπολης, βρίσκεται σε προδρομική μορφή στο νεολιθικό τείχος του Στρόφιλα στην Άνδρο,²⁹ σε οχυρώσεις της Πρώιμης Εποχής

του Χαλκού, όπως στην Τροία II, στο Παλαμάρι της Σκύρου, στο Καστρέι της Σύρου, στη Μαρκιανή της Αμοργού, αλλά και κατά τη Μεσοκυκλαδική Εποχή στην Αγ. Ειρήνη της Κέας.³⁰

Αναμφίβολα αυτή η εντυπωσιακή, ισχυρότατη οχύρωση, μοναδική ως τώρα στις Κυκλάδες αλλά και ευρύτερα στο νησιωτικό Αιγαίο, καταδεικνύει ότι πρόκειται για μεγάλο μυκηναϊκό έργο στρατηγικού χαρακτήρα για το οποίο επί δύο αιώνες, από την εκάστοτε κεντρική διοίκηση, υπήρχε ιδιαίτερη σπουδή για συνεχή επισκευή και ενίσχυσή του. Η πρακτική αυτή, φαινομενικά δυσανάλογη με το σχετικά μικρό μέγεθος ενός οικισμού της μυκηναϊκής περιφέρειας, υποδηλώνει ευμάρεια και μάλλον στενή σχέση με κάποιο από τα ισχυρά μυκηναϊκά κέντρα της ηπειρωτικής χώρας.

Ο συνδυασμός της εισαγόμενης μυκηναϊκής υψηλής τεχνολογίας/τεχνογνωσίας, με στοιχεία της

κυκλαδικής και της ευρύτερης αιγαιακής οχυρωματικής αρχιτεκτονικής ενδεχομένως δείχνει ότι Μυκηναίοι, προκειμένου να προστατεύσουν τα συμφέροντά τους στο νησί και την ευρύτερη περιοχή, μαζί με ντόπιο πληθυσμό, ίδρυσαν τον 13ου αι. π.Χ. ακρόπολη στον λόφο του Αγίου Ανδρέα. Πρόκειται για καίρια θέση ελέγχου του νοτιοανατολικού τμήματος του νησιού και του Πλατύ Γιαλού (εικ. 3β), του πιθανότερου κύριου λιμανιού τουλάχιστον κατά την Μυκηναϊκή εποχή και της μεταλλοφόρου ζώνης χρυσού, αν και έως τώρα δεν έχει τεκμηριωθεί εκμετάλλευσή του πριν από τον 6ο αι. π.Χ. (Αρχαϊκή εποχή).³¹

Ενδεχομένως στο πλαίσιο αυτό να εντάσσεται το εντυπωσιακό μνημείο που δεσπόζει στον κόλπο του Πλατύ Γιαλού, ορατό από την ακρόπολη. Η θέση είναι γνωστή ως «Σορούδι»,³² που οφείλεται στον χωμάτινο σωρό, εν είδει τύμβου, που σκεπάζει τάφο. Δεν αποκλείεται ο τύμβος αυτός, που αγναντεύει τη θάλασσα και βλέπει την ακρόπολη, να ανήκε σε κάποιον εξέχοντα Μυκηναίο σχετιζόμενο με τη θάλασσα και την ακρόπολη. Μικρή ανασκαφική έρευνα του Ιάκωβου Δραγάτη (1915-1916), διακόπηκε από σοβαρό θανατηφόρο δυστύχημα.³³ Η θολωτή κατασκευή είναι υπέργεια, κτισμένη σε επιφάνεια με ομαλή κλίση. Για να συγκρατηθεί ο χωμάτινος σωρός που θα την σκεπάζε, κατασκευάστηκε περιμετρικά της βάσης της κυκλώπειο βαθμωτό λίθινο άνδηρο. Στην δυτική επικλινέστερη πλευρά υπάρχουν δέκα βαθμίδες συνολικού ύψους $\pm 5,5$ μ., ενώ το μέγιστο ύψος του

τύμβου, μαζί με το ανάλημμα, φθάνει τα $\pm 20,45$ μ. Από την ταφική αυτή κατασκευή, η οποία πιθανόν να είχε συληθεί κατά την αρχαιότητα, έχει καταρρεύσει η οροφή και τμήμα των κάθετων κτιστών τοιχωμάτων. Ο Δραγάτης στην επίχωση του τάφου, η οποία καλλιεργείτο συστηματικά τότε, βρήκε λίγα ρωμαϊκά όστρακα, ένδειξη ενδεχομένως προγονικής λατρείας.

Μετά την εγκατάλειψη της μυκηναϊκής ακρόπολης τα τείχη κατέρρευσαν, κυρίως το εσωτερικό, και η τάφος γέμισε με ογκόλιθους σε ύψος 3 μ. μέχρι το κατώφλι των Πυλίδων Ι-ΙΙ περίπου. Όταν κατοικήθηκε εκ νέου στους ιστορικούς χρόνους, τον 8ο αι., η μυκηναϊκή οχύρωση, αν και αρκετά κατεστραμμένη, αποτέλεσε ισχυρό κίνητρο για αυτό. Πιθανότατα μετά από τρεις περίπου αιώνες οι νέοι κάτοικοι δεν γνώριζαν την σύνθετη μορφή και λειτουργία της. Ακόμα και αν ήταν κατανοητή θα ήταν τεχνικά δύσκολο, έως αδύνατον, να επανέλθει στην αρχική μορφή της. Επισκευάστηκε και χρησιμοποιήθηκε για την άμυνα της ακρόπολης. Για αυτό χρησιμοποιήθηκαν το εξωτερικό τείχος, η τάφος ως δρόμος και το εσωτερικό με τις δύο πυλίδες να οδηγούν σε αυτόν, ως χαμηλός, ισχυρός περίβολος του οικισμού.

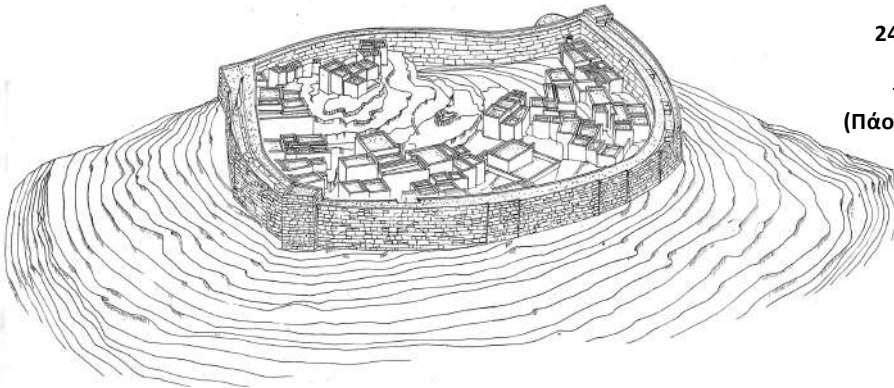
Επισκευές εντοπίστηκαν σε τουλάχιστον τρία σημεία του τείχους. Ενδεικτικά αναφέρουμε επισκευές στην εσωτερική πλευρά του εξωτερικού τείχους, νότια του Πύργου α, πάνω από το επίπεδο του γεμίσματος της τάφου (εικ. 23) και στο τμήμα ανάμεσα στους προμαχώνες ι και η.³⁴

23. Οχύρωση, Φάση IV, η επισκευή των Ιστορικών Χρόνων πλησίον του Πύργου α (λήψη/αρχείο Χ. Α. Τελεβάντου).

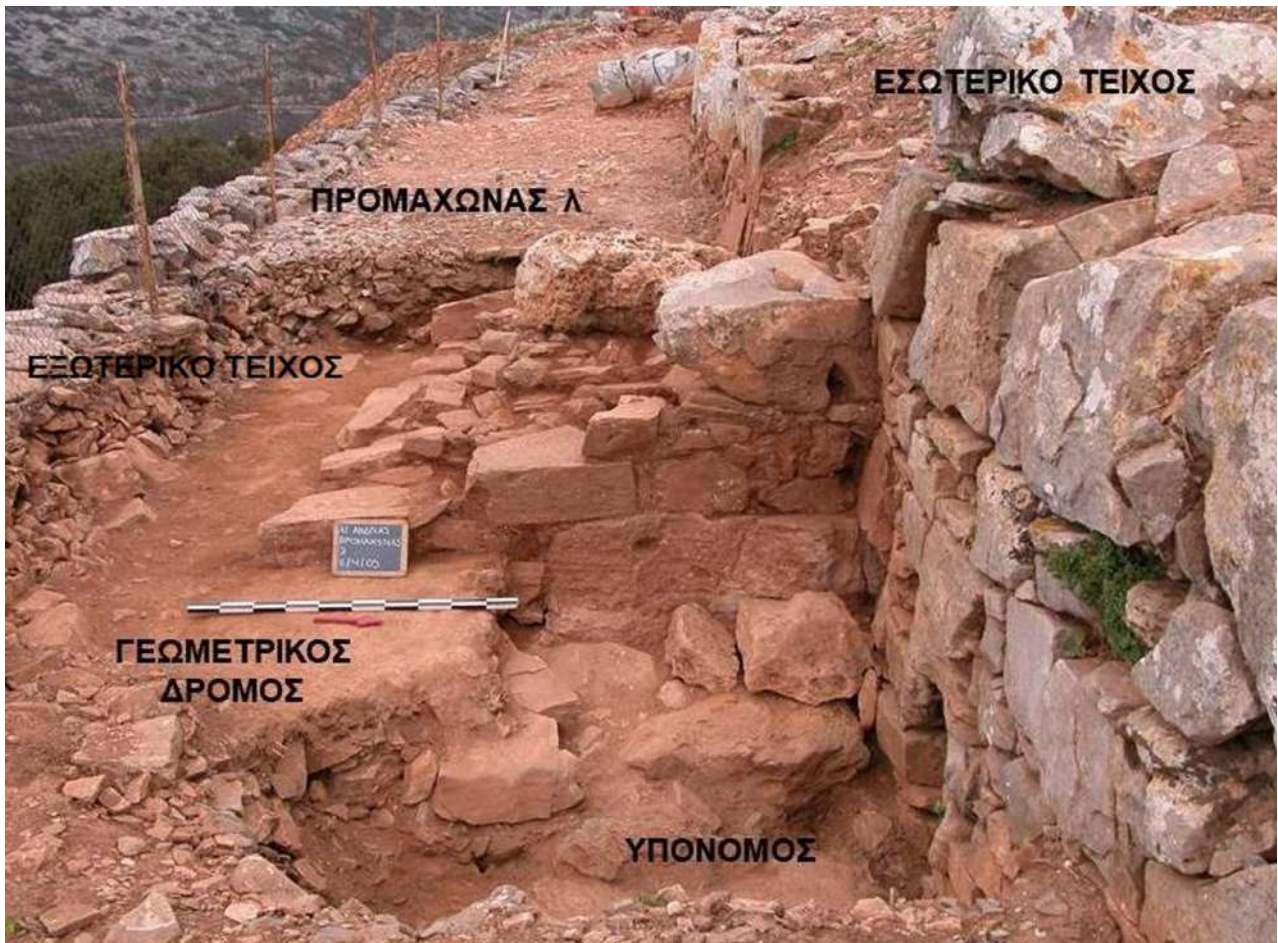
Κατά τη τέταρτη αυτή **Φάση IV** (εικ. 24), πάνω από την γεμισμένη τάφρο διαμορφώθηκε δρόμος.³⁵ Αποκαλύφθηκε το μεγαλύτερο τμήμα του οδοστρώματος από είδος υπόλευκου κονιάματος, με το οποίο εξομαλύνθηκε η επιφάνεια του μυκηναϊκού στρώματος καταστροφής, ακολουθώντας όμως τις κλί-

σεις του (εικ. 18, 25-26). Για λόγους αντιπλημμυρικούς, φαίνεται ότι ήταν υδατοπερατό, έτσι ώστε τα όμβρια ύδατα να το διαπερνούν και δια των κενών ανάμεσα στους ογκόλιθους να καταλήγουν στο κάτω μέρος και να διοχετεύονται δια των υπονόμων εκτός της ακρόπολης.

24. Αναπαράσταση της Φάσης IV των Ιστορικών Χρόνων της Ακρόπολης Αγίου Ανδρέα (Πάολα Καλλονιάτη, αρχιτέκτων ΕΜΠ).

25. Η περιοχή του προμαχώνα λ με τη στρωματογραφία της τάφρου (λήψη/αρχείο Χ. Α. Τελεβάντου).

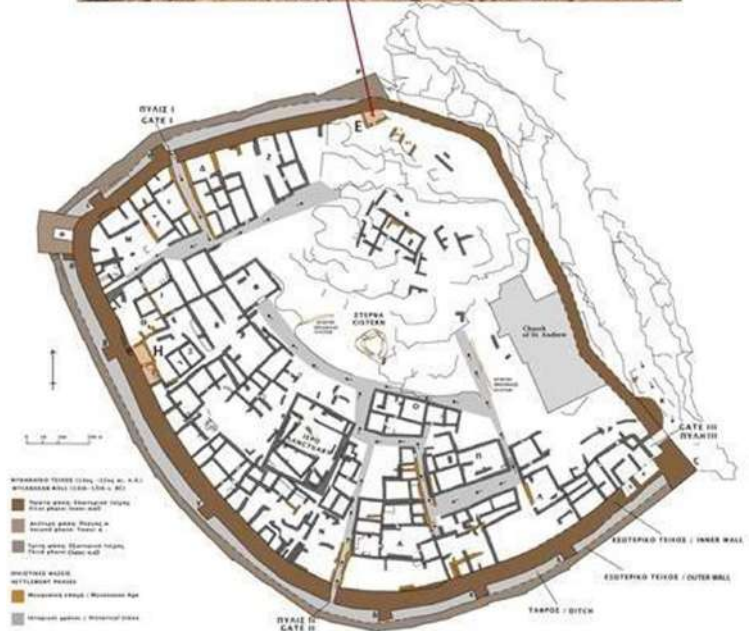
26. Ο δρόμος των Ιστορικών Χρόνων στην τάφρο της μυκηναϊκής οχύρωσης (λήψη/αρχείο Χ. Α. Τελεβάντου).

27. Μυκηναϊκή Οικία Ε (αεροφωτογραφία, λήψη Ν. Ξενικάκης).

Σχεδόν σε όλη την έκταση της ακρόπολης, αποκαλύφθηκαν τα κτίσματα, κυρίως της οικιστικής φάσης των ιστορικών χρόνων δεδομένου ότι η ανασκαφή δεν προχώρησε σε βάθος στα περισσότερα.

Η μυκηναϊκή οικιστική φάση³⁶ (εικ. 7) φαίνεται ότι ξεκίνησε γύρω στα μέσα του 13ου αι. π.Χ. (στο μέσον της ΥΕ ΙΙΒ περιόδου), όταν ο μυκηναϊκός πολιτισμός βρισκόταν στο απόγειό του, και διήρκεσε πάνω από δύο αιώνες, μέχρι τα μέσα του 11ου αι. π.Χ. περίπου (ύστερη ΥΕΙΙΓ περίοδος). Ο πολεοδομικός ιστός θα ήταν αντίστοιχος με τον ορατό/ανασκαμμένο των ιστορικών χρόνων, ο οποίος είναι πυκνός, με δρόμους σχετικά στενούς που διακλαδίζονται σε όλα τα σημεία και οδηγούν στις Πυλίδες, ενώ σε ορισμένα επικλινή τμήματά διασώζεται μέρος των βαθμίδων.

28. Μυκηναϊκή Οικία Ε (λήψη/αρχείο Χ. Α. Τελεβάντου).

Όλη η τειχισμένη έκταση ήταν πυκνοδομημένη, καθώς, εκτός από τα αμγώς μυκηναϊκά κτήρια (π.χ. Οικία Ε, Κτήριο Η, ίσως τα μικρά μονόχωρα Κτίσματα Κ1-Κ2), κεραμική αυτής της εποχής βρέθηκε σχεδόν σε όλα τα ανασκαμμένα οικοδομήματα των ιστορικών χρόνων. Όπου η έρευνα προχώρησε σε βάθος, βρέθηκαν και τμήματα κτηρίων: Οικία Γ, Κτήριο Ι, Συγκρότημα Α. Οι παλαιότεροι τοίχοι εντοπίζονται κάτω από τα μεταγενέστερα ή τμήματά τους ενσωματώθηκαν σε αυτά (Κτήριο Ι, Συγκρότημα Α).

Η **Οικία Ε**³⁷ (εικ. 27-28) είναι ένα μικρό μονόχωρο κτίσμα στη βόρεια γωνία της ακρόπολης, σε

29. Μυκηναϊκή Οικία Ε, αρύταινα, ΥΕΙΙΙΓ
(FS 236, 311, ΥΕΙΙΒ έως την πρώτη ΥΕΙΙΙΓ περίοδο)
(λήψη/αρχείο Χ. Α. Τελεβάντου).

30. Μυκηναϊκή Οικία Ε, ψευδόστομος αμφορίσκος
(FS 178 / πρώτη ΥΕΙΙΙΓ)
(λήψη/αρχείο Χ. Α. Τελεβάντου).

επικλινή χώρο, που φαίνεται ότι ακουμπούσε στο αρχικό (εσωτερικό) τείχος. Στο νότιο τοίχο βρίσκεται η είσοδος με κατώφλι από ασβεστόπλινθο και μεγάλη κάθετη σχιστόπλακα εξωτερικά στο άνοιγμά της, προφανώς για να μην εισχωρούν όμβρια ύδατα στο εσωτερικό της. Κάτω από το βόρειο τοίχο, στα θεμέλιά του, δύο κάθετα τοποθετημένες σχιστόπλακες πιθανόν να ορίζουν ακτέριστο τάφο βρέφους. Βρέθηκε μυκηναϊκή κεραμική (ΥΕΙΙΒ2 - ΙΙΙΓ περίοδοι), που δείχνει ότι το κτήριο κατοικήθηκε σε όλη τη διάρκεια ζωής της ακρόπολης (εικ. 29-30).³⁸

Το **Κτήριο Η**³⁹ (εικ. 31) βρίσκεται στη δυτική πλευρά της ακρόπολης, σε επαφή με την εσωτερική παρειά του τείχους, ανατολικά του προμαχώνα β, το οποίο ερευνάται εκ νέου και φαίνεται ότι ήταν μεγαλύτερο. Το έως τώρα ορατό τμήμα είναι σχεδόν ορθογώνιο με δύο συνεχόμενα Δωμάτια 1 και 2. Η είσοδος βρίσκεται στη βορειοδυτική πλευρά, με άμεση πρόσβαση στην κλίμακα του τείχους και δεν αποκλείεται να σχετιζόταν με τη φρουρά. Δύο λιθόκτιστες παραστάδες ορίζουν το άνοιγμα εισόδου από και προς το Δωμάτιο 2. Στη ΒΑ γωνία του Δωματίου 1 υπάρχει τραπεζίσχημη λιθόκτιστη κατασκευή και νοτιότερα εστία (λάξευση στο βράχο) για θέρμανση, φωτισμό και ετοιμασία φαγητού. Βρέθηκε κεραμική που χρονολογείται

από τον 13ο έως τον 11ο αι. π.Χ. (ΥΕΙΙΒ2 - ΙΙΙΓ περιόδους).

Από το ανώτερο στρώμα στο γειτονικό **Κτήριο Θ** βρέθηκε υδρία της πρώτης ΥΕΙΙΓ περιόδου (FS 128).⁴⁰

Στο μεταγενέστερο **Κτήριο Ι**⁴¹ της ΥΓεωμετρικής περιόδου η έρευνα προχώρησε στο Δωμάτιο 2 μέχρι το φυσικό βραχώδες έδαφος και αποκάλυψε τους τοίχους του παλαιότερου μυκηναϊκού κτηρίου και παχύ αργιώδες στρώμα με μυκηναϊκή κεραμική, κυρίως από μεγάλους πίθους αλλά και μικρότερα αγγεία, κύλικες και σκύφους της ΥΕΙΙΓ περιόδου, καθώς και πλήνιο ειδώλιο ζώου (εικ. 32).

Ο μυκηναϊκός λατρευτικός χώρος πιθανότατα βρισκόταν στη θέση του μεταγενέστερου μεγάλου ιερού των ιστορικών χρόνων στη ΝΑ πλευράς της ακρόπολης, αφιερωμένο σε γυναικεία θεότητα, πιθανότατα την Άρτεμη.⁴² Στο κέντρο του περίπου, στα κατώτερα στρώματα, ο ριζιμός βράχος, πάνω στον οποίο υπάρχουν καμπυλόσχημοι τοίχοι πιθανόν προαιμότερης φάσης του, αρχικά είχε διαμορφωθεί σε επίπεδα. Πρόσφατη έρευνα (2020) αποκάλυψε κοιλότητες, ορισμένες τεχνητές. Ξεχωρίζει η κοιλότητα 4, καθώς σε αυτήν βρέθηκαν ευρήματα σημαντικά για την αρχική χρήση του χώρου. Πρόκειται για λιγοστά όστρακα από λεπτότεχνα αγγεία πόσης Μυκηναϊκής περιόδου και κομμένα

31. Μυκηναϊκό Κτήριο Η (λήψη/αρχείο Χ. Α. Τελεβάντου).

οστά μεγάλων ζώων, κυρίως βοοειδών, που μαρτυρούν υπολείμματα γευμάτων που εμπρόθετα είχαν τοποθετηθεί σε αυτήν, ανάμεσα σε πέτρες. Η όλη εικόνα υποδηλώνει τελετουργικά γεύματα στον συγκεκριμένο χώρο. Το σύνολο χρήζει περαιτέρω μελέτης προκειμένου να διατυπωθούν ασφαλή συμπεράσματα.

Επίλογος (εικ. 32)

Με τα έως τώρα δεδομένα της έρευνας φαίνεται ότι τα νεώτερα ευρήματα τοποθετούνται στο πλαίσιο της ύστερης ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου (περίπου μέσα 11ου αι. π.Χ.), οριοθετώντας το τέλος της μυκηναϊκής φάσης, που κράτησε περίπου δύο αιώνες.

Τότε η ακρόπολη εγκαταλείπεται, χωρίς να αποκλειστεί το ενδεχόμενο μιας πολύ περιορισμένης κατοίκησης, ενδεχομένως ως παρατηρητήριο. Πάντως, δεν υπάρχουν στοιχεία που να εξηγούν τα αίτια της εγκατάλειψης αυτής και κυρίως αν έγινε βίαια ή από φυσική καταστροφή.

Πιθανότατα σχετίζεται με τις σημαντικότερες εξελίξεις και εχθροπραξίες που συντελούνται, κυρίως στην ηπειρωτική Ελλάδα, μετά την καταστροφή των μυκηναϊκών ανακτόρων γύρω στο 1200 π.Χ., γεγονός που επέδρασε καταλυτικά στις οικονομικές και πολιτιστικές εξελίξεις. Είχε ως κύριο αποτέλεσμα τις έντονες κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις, τη μαζική μετακίνηση του πληθυσμού προς όλες τις κατευθύνσεις και τη δημιουργία οικισμών/καταφυγίων σε απομακρυσμένες, φύσει οχυρές και απρόσιτες θέσεις. Αυτό ασφαλώς επηρέασε καιρικά και τα νησιά των Κυκλάδων, όπου όμως φαίνεται ότι όλο τον 12ο αι. π.Χ. συνέχιζε να λειτουργεί το σύστημα των εξωτερικών επαφών που είχε αναπτυχθεί κατά τους προηγούμενους αιώνες. Ο οικισμός στη φυσικά οχυρή θέση «της Μπαρώνας το Φρούδι» στο Καλαμίτσι, θα ήταν πιθανότατα ένα από τα αποτελέσματα αυτής της καθολικής αναστάτωσης. Διασώζονται ερείπια εγκατάστασης -τετράπλευρα κτήρια και δρόμοι-

με είδος «περιτειχίσματος», ενώ βρέθηκε επιφανειακή κεραμική μυκηναϊκή, αρχαϊκή και κλασική.⁴³ Ανασκαφική έρευνα θα καταδείξει την χρονολόγηση των ερειπίων, την έκταση, την διάρκεια και τον χαρακτήρα της εγκατάστασης. Τα ως τώρα στοιχεία υποδηλώνουν διάρκεια της μυκηναϊκής εγκατάστασης από τα μέσα 12ου έως αρχές του 11ου αι. π.Χ., δηλαδή ταυτόχρονη με το τελευταίο διάστημα χρήσης της ακρόπολης του Αγίου Ανδρέα. Επομένως δεν προκύπτει η ίδρυσή της ως «προσφυγικού» οικισμού⁴⁴ από τους κατοίκους της ακρόπολης μετά την εγκατάλειψή της. Φαίνεται ότι, λόγω των έντονων κοινωνικοπολιτικών ανακατατάξεων στο Αιγαίο, η Ακρόπολη του Αγίου Ανδρέα και η εγκατάσταση στις «Μπαρώνες το Φρούδι» πιθανόν να εγκαταλείφθηκαν στο α΄ ήμισυ του 11ου αι. π.Χ.

Ο 11ος αι. π.Χ. ήταν μια ιδιαίτερα ταραγμένη και ασταθής περίοδος. Ο Μυκηναϊκός κόσμος έκλεινε τον κύκλο του.⁴⁵ Στις Κυκλάδες εγκαταλείφ-

θηκαν παλαιοί, άλλοτε ισχυροί περιφερειακοί οικισμοί, όπως η Φυλακωπή στη γειτονική Μήλο και η Γκρόττα στη Νάξο.⁴⁶

Η εγκατάλειψη της ακρόπολης του Αγίου Ανδρέα εντάσσεται σε αυτό το πλαίσιο αλλαγών. Το τείχος, το άφθονο οικοδομικό υλικό, η στρατηγική θέση του λόφου, προσέλκυσαν τους κατοίκους τον 8ο αι. π.Χ. να εγκατασταθούν εδώ. Η ακρόπολη άκμασε εκ νέου παράλληλα με το Άστυ στο Κάστρο.

Εν κατακλείδι στον λόφο του Αγίου Ανδρέα Σίφνου ιδρύθηκε κατά τη μυκηναϊκή εποχή, πιθανότατα στο πλαίσιο στρατηγικού σχεδιασμού ελέγχου των πλουτοπαραγωγικών πηγών, μια ακρόπολη, ισχυρότατα οχυρωμένη. Οι εμφανείς αναλογίες της με την οχυρωματική αρχιτεκτονική των μεγάλων μυκηναϊκών κέντρων της ηπειρωτικής Ελλάδας δείχνουν την έντονη παρουσία και το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των Μυκηναίων. Η ακρόπολη του Αγίου Ανδρέα, το μυκηναϊκό πολιτιστικό κέντρο του νησιού,

32. Το Κτήριο Ι και όστρακα υποπρωτογεωμετρικού αττικού κρατήρα από τη φάση των Ιστορικών Χρόνων (λήψη/αρχείο Χ. Α. Τελεβάντου, αεροφωτογραφία, λήψη Ν. Ξενικάκης).

πιθανότατα είναι η Μινώα, μια από τις τρεις πόλεις της Σίφνου που αναφέρονται από τον Στέφανο Βυζάντιο,⁴⁷ ένα όνομα που αντανακλά το λαμπρό προϊστορικό της παρελθόν.

Σημειώσεις

*Ιδιαίτερες ευχαρίστες οφείλονται στον Δήμο Σίφνου για την στήριξή του στις ανασκαφές της ακρόπολης.

Δεν επιτρέπεται η αναπαραγωγή/αντιγραφή τμήματος ή όλου του άρθρου χωρίς την έγκριση της γράφουσας.

1. Τελεβάντου 1998, 2000, 2001, 2005, 2008 όπου σχετική βιβλιογραφία· 2009, 2013, 2017, 2019, 206-221.
2. Παπαδοπούλου 2009, 989. Vlachopoulos 2008, 490 fig. 43. 22. Vlachopoulos-Georgiadis 2011, 345-346. Τελεβάντου 2019, 214.
3. Buchon 1911, 188-189.
4. Τσούντας 1899, 130-34, εικ. 38.
5. Φιλιππάκη 1970, 1973, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979.
6. Τελεβάντου 2008, 9-10, εικ. 3-7.
7. Αρχικά υπό την επίβλεψη της γράφουσας έγιναν (1997-2000) από την ΚΑ΄ ΕΠΚΑ μικρής κλίμακας εργασίες εξω-ραϊσμού με χρηματοδότηση του ΥΠ.ΑΙ. και του αιμήνηστου σίφνιου Ν. Βερνίκου-Ευγενίδη και της συζύγου του Μα-

ρίας. Η ανάδειξη της ακρόπολης εντάχτηκε στο Έργο της «Διαμόρφωσης και Ανάδειξης της ακρόπολης» στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Πολιτισμός» του 2002-2006 του Υπουργείου Πολιτισμού, το οποίο υλοποιήθηκε με επίβλεψη της γράφουσας από την ΚΑ΄ ΕΠΚΑ (3/6/2002-31/12/2008), Τελεβάντου 2008.

8. Τελεβάντου 2000, 116, εικ. 1-3, 5. Televantou 2001, 193-194, εικ. 1, 2008, 64, εικ. 92 α-β.
9. Τελεβάντου 2005, 61-64, 67-68, εικ. 1-2, 2008, 76-81, εικ. 87-116.
10. Η έως σήμερα παρουσίαση του τείχους: Τελεβάντου 2000, 116-121, εικ. 4, 6-8, 2005, 162, εικ. 1, 3, 2008, 107-117, εξώφυλλο, οπισθόφυλλο, εικ. 1, 16-23, 93, 96, 99, 100, 104-105, 162-173· 2009, 24-8, εικ. 2-5, 8.
11. Φιλιππάκη 1970, 434· 1973, 97, εικ. 5. Τελεβάντου 2005, 62, εικ. 1.
12. Φιλιππάκη 1973, 102, εικ. 14. Τελεβάντου 2005, 62.
13. Τελεβάντου 2008, 110, 112, εικ. 163, 164,
14. Τελεβάντου 2009, 25· 2008, 66, 113, εικ. 1, 93, 165, 167.
15. Φιλιππάκη 1973, 98.
16. Τελεβάντου 2009, 24.
17. Τελεβάντου 2008, 68, 113, εικ. 99, 167.
18. Τελεβάντου 2008, 112, εικ. 165-166.
19. Τελεβάντου 2009, 24-25
20. Τελεβάντου 2009, 25-26, εικ. 1, 3-7, 2008, 113-119, εικ. 168-170.

33. Αεροφωτογραφία της Ακρόπολης Αγίου Ανδρέα (λήψη Ν. Ξενικάκης).

21. Τελεβάντου 2008, 115-117, εικ. 14, 17, 19, 21, 173.
22. Ενδεικτικά Τελεβάντου 2009, 27.
23. Τελεβάντου 2008, 68, εικ. 97.
24. Παρλαμά - Μπονάτσος 2015· Ρωμάνου 2015.
25. Τελεβάντου 2000, 118-119, 2005, 63.
26. Τελεβάντου 2009, 118-119.
27. Τελεβάντου 2009, 26.
28. Τελεβάντου 2000, 119.
29. Televantou 2019, 152-154, εικ. 8.
30. Τελεβάντου 2000, 118-119.
31. Η εξόρυξη μετάλλων, ειδικότερα αργύρου ξεκίνησε τουλάχιστον από την 3η χιλ. π.Χ. Σωτηρακοπούλου 2000, 84-85· Παπαγγελοπούλου 2016, 83-84· Παπαδοπούλου 2013, 29-30, 32, 34-35· Gale, Stos-Gale 1981, 195.
32. Τελεβάντου 2008, 37-38, εικ. 48, 2019, σ. 212, εικ. 14.
33. Δραγάτης 1922-24, 124.
34. Τελεβάντου 2009, 27.
35. Τελεβάντου 2008, 117, εικ. 172, 173, οπισθόφυλλο· 2009, 27.
36. Τελεβάντου 2005, 61-64, εικ. 1-2, 2008, 76-81, εικ. 17-116.
37. Τελεβάντου 2000, 123, 2019, 212, εικ. 11, 2008, 76-78, εικ. 1, 104, 107-111.
38. Τελεβάντου 2019, 212, εικ. 12-13, λήμμα αρ. 103, 221.
39. Τελεβάντου 2000, 123, εικ. 6, 15-17, 2008, 78-89, εικ. 1, 104, 107-111, 116^{α-γ}, 2019, 212, εικ. 4, 10.
40. Τελεβάντου 2000, 123, 2008, εικ. 101, 2019, λήμμα αρ. 104, 221.
41. Τελεβάντου 2000, 123, εικ. 15, 21, 22, 2008, εικ. 93, 117- 120.
42. Televantou 2017.
43. Παπαδοπούλου 2009, 989· Vlachopoulos 2008, 490 fig. 43.22
44. Vlachopoulos-Georgiadis 2011, 345-346
45. Οι θεωρίες για την καταστροφή των ανακτόρων συνοψίζονται στο Treuill, Darque, Poursat, Touchais 1989.
46. Κούρου 2005, 203-205.
47. Ο Βυζάντιος αναφέρει το Άστυ στο Κάστρο και την Απολλωνία, η οποία δεν έχει εντοπιστεί ακόμα.

Βιβλιογραφία

- Buchon, J. Alexandre 1911, *Voyage dans l' Eubée, les îles ioniennes et les Cyclades en 1841*, Paris.
- Δραγάτης Ι. Χ. 1922-24, «Περί τής έν Σίφνῳ ἐρεύνης καί μελέτης τών πύργων καί ἰδία τής ἀκροπόλεως τοῦ Ἁγίου Νικήτα», *Πρακτικά Αρχαιολογικῆς Εταιρείας* 1922-24, 44-47.
- Gale N., Stos-Gale Z.A. 1981, «Cycladic Lead and Silver Metallurgy», *British School at Athens* 76, 169-224.
- Kourou N. 2002, «Tenos, Xombourgo. From a Refuge Place to an Extensive Fortified Settlement», *Excavating Classical Culture: Recent Archaeological Discoveries in Greece* (επιμ. Stamatopoulou M., Geroulanou D.), Oxford, Somerville College, 23-27 March 2001, Oxford University Press, 258-68.
- Παπαγγελοπούλου Θ. 2016, «Μεταλλουργία-Μεταλλοτεχνία», *Κυκλαδική κοινωνία 5000 χρόνια πριν*, (επιμ. Σταμπολίδης Ν.), Μουσείο Κυκλαδικῆς Τέχνης, Αθήνα, 77-86.
- Παπαδοπούλου, Ζ. 2000, «Εντοπισμός νέων θέσεων. Σίφνος. Της Μπαρώνας το Φρούδι», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 55, Χρονικά, 989-990.
- Παπαδοπούλου Ζ. 2009, «Της Μπαρώνας το Φρούδι», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 2000, 989-990.
- Παπαδοπούλου Ζ. 2013, «Αρχαιομεταλλουργικές μελέτες στη νότια Σίφνο: ευρήματα, ερωτήματα, προοπτικές», *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου: Σίφνος 25-26 Ιουνίου 2010*, Εταιρία Σιφναϊκών Μελετών, Αθήνα, 29-36.
- Παρλαμά Α., Μπονάτσος Σ. Κ. 2015, «Εργασίες προστασίας, συντήρησης και ανάδειξης του οχυρωμένου προϊστορικού οικισμού στο Παλαμάρι της Σκύρου στο πλαίσιο των Κοινοτικών Συγχρηματοδοτούμενων Προγραμμάτων (Γ' Κ.Π.Σ. και Ε.Σ.Π.Α.)», *Ο οχυρωμένος προϊστορικός οικισμός στο Παλαμάρι Σκύρου, Διεπιστημονική συνάντηση για το έργο της ανάδειξης*, 23-24 Οκτωβρίου 2012, (επ. επιμ. Α. Παρλαμά, Μ. Θεοχάρη, Χ. Ρωμάνου), Αθήνα, 25-32.
- Ρωμάνου Χ. 2015, «Η οχύρωση του Παλαμαρίου», *Ο οχυρωμένος προϊστορικός οικισμός στο Παλαμάρι Σκύρου, Διεπιστημονική συνάντηση για το έργο της ανάδειξης*, 23-24 Οκτωβρίου 2012, (επ. επιμ. Α. Παρλαμά, Μ. Θεοχάρη, Χ. Ρωμάνου), Αθήνα, 71-92.
- Στέφανος Βυζάντιος, *Εθνικά*.
- Τελεβάντου Χ. Α. 1998, «Η Σίφνος κατά την Προϊστορική Εποχή», στο *Σίφνος*, Υπουργείο Αιγαίου, Αθήνα, 17-33.
- Τελεβάντου Χ. Α. 2000, «Η Ακρόπολη του Αγίου Ανδρέα Σίφνου», *Πρακτικά Α' Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου* (επιμ. Φ. Νικητόπουλος), *Σίφνος 25-28 Ιουνίου 1998, Τόμος Α, Αρχαίοι Χρόνοι*, Αθήνα, Εταιρεία Σιφναϊκών Μελετών, 115-144.
- Televantou C. A., 2001, «Ayios Andreas on Sifnos: A Late Cycladic III Fortified Acropolis», *Defensive settlements of the Aegean and the Eastern Mediterranean after c. 1200 B.C.*, (επιμ.) V. Karageorghis και Cgr. E. Morris, Λευκωσία, 191-212.
- Τελεβάντου Χ. Α. 2005, «Η Ακρόπολις του Αγίου Ανδρέα Σίφνου. Οικιστικές Φάσεις», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου*, Σίφνος 27-30 Ιουνίου 2002, Τόμος Α, Αρχαίοι Χρόνοι, Αθήνα 2005, 61-70.
- Τελεβάντου Χ. Α. 2008, *Σίφνος. Ακρόπολη Αγίου Ανδρέα*, Αθήνα, 2008 (έκδοση Υ.Π.Π.Ο.).
- Τελεβάντου Χ. Α. 2009, «Ακρόπολη Αγίου Ανδρέα Σίφνου. Οι πρόσφατες έρευνες», *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου*, Σίφνος 29 Ιουνίου - 2 Ιουλίου 2006, Τόμος Α, Αρχαίοι Χρόνοι, Αθήνα, 23-34.
- Τελεβάντου Χ. Α. 2013, «Το έργο της διαμόρφωσης και της ανάδειξης της ακρόπολης Αγίου Ανδρέα Σίφνου. Τα νέα δεδομένα», *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου*, Σίφνος 25-26 Ιουνίου 2010, Σύνδεσμος Σιφναϊκών Μελετών, Αθήνα, 11-20.
- Televantou C. A. 2017, «The Acropolis of Aghios Andreas, Siphnos. The sanctuary (8th-2nd century BC)», *The Archaic Sanctuaries of the Cyclades: New Research and*

- Modern Approaches* (επιμ. Alexandre Mazarakis Ainian, Francis Prost and François de Polignac), PUR, 341-351.
- Τελεβάντου Χ. Α. 2019, Η Σίφνος κατά την Μυκηναϊκή Εποχή», *Από τον κόσμο του Ομήρου. Τήνος και Κυκλάδες στην Μυκηναϊκή εποχή* (επ. επιμ. Α. Αγγελόπουλου), Αθήνα, 206-215, 220-221.
 - Televantou C. A. 2019, «The Neolithic Settlement at Strofilas, Andros», *Πάπυροι - Επιστημονικό Περιοδικό*, τόμος 8, papyri@academy.edu.gr, 146-181.
 - Treuill R., Darque P., Poursat J-C., Touchais G. 1989, *Las civilisations eggeenes du Neolithique et de l'Age du Bronze*, Presses Universitaires du France, 1989.
 - Τσούντας Χρ. 1898, «Κυκλαδικά Ι», *Αρχαιολογική Έφημερίς*, 137-212.
 - Τσούντας Χρ. 1899, «Κυκλαδικά ΙΙ», *Αρχαιολογική Έφημερίς*, 130-134.
 - Φιλιππάκη Β. 1970, «Ανασκαφή ακροπόλεως Αγ. Ανδρέα», *Αρχαιολογικά Δελτία* 25 (1970), Μέρος Β' 2, Χρονικά, 431-434.
 - Φιλιππάκη Β. 1973, «Η ακρόπολις του Αγίου Ανδρέου Σίφνου», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* VI (1973), 93-103.
 - Φιλιππάκη Β., «Ανασκαφή ακροπόλεως Αγίου Ανδρέου Σίφνου», *Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας* 1975, 235-237· 1976, 284-286· 1977, 357-360· 1978, 193-194· 1979, 226-227.
 - Vlachopoulos A. 2008, «A Late Mycenaean Journey from Thera to Naxos: Cyclades in the 12th century BC», *Ορίζων. Symbolism, Interactions, Centrality. Recent Work on the Prehistory of the Cyclades* (επιμ. Brodie N., Doole J., Gavalas G., Renfrew C.), McDonald Institute for Archaeological Research, University of Cambridge 25-28.3.2004, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 479-91.
 - Vlachopoulos A., Georgiadis M. 2011, «The Cyclades and the Dodecanese During the Post-Palatial Period: Heterogeneous Developments of a Homogeneous Culture», *Nostoi: Indigenous Culture, Migration Integration in the Aegean Islands + Western Anatolia During the Late Bronze+Early Iron Ages*, Κος (επιμ. Stampolidis N.C., Maner Ç., Kopania K.), University Press, 337-336.
 - Σωτηρακοπούλου Π. 2000, «Η Σίφνος κατά την πρόωμη εποχή του Χαλκού», *Πρακτικά Α' Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου* (επιμ. Νικητόπουλος Φ.), Σίφνος, 25-28 Ιουνίου 1998, τόμ. Α, Αρχαίοι Χρόνοι, Αθήνα: Εταιρεία Σιφναϊκών Μελετών, 81-93.

ABSTRACT

The Mycenaean Acropolis of Ayios Andreas

The most recent data

Dr. Christina A. Televantou

Archaeologist

Director of the Excavation of the Ayios Andreas Acropolis on Sifnos

Themes in Archaeology 2020, 4(3): 272 - 293

On the Hill of Ayios Andreas in Sifnos, there lies an ancient acropolis of great significance. Two main occupation phases can be discerned, the prehistoric one, presented on the current paper, as well as the historic one, with a three-century hiatus (mid-11th - mid-8th centuries BC). The earlier one is attributed to the Late Bronze Age and assigned to the Mycenaean period. Based on the excavation data it appears that its earliest phase commenced at least during the LHIIIB2 (second half of the 13th century BC) when a strong, fortified acropolis established. Undoubtedly, it constituted the island's cultural centre, thriving during the LHIIIC period, possibly at the end of which (mid-11th century BC) started being abandoned. It was re-occupied in the Late Geometric period (second half of the 8th century BC) and thrived during the Archaic one (7th - 6th century BC). There was limited activity up until the 2nd century BC, possibly owing to the central role of the dense, signaling network of communication with towers, in conjunction with the operation of an extensive sanctuary of Artemis. Potentially, this was Minoa (Stephanus Byzantinus), referring to its glorious prehistoric past.

Key words: acropolis, mycenaean architecture, double-wall, moat, bastion, Soroudi